

Галина Зеленько

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ
(НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ)**

У підходах щодо проблеми формування громадянського суспільства у перехідних постсоціалістичних країнах більшість дослідників однакові в тому, що без створення системи протизваги з боку громадян “молоді демократії” зазвичай скочуються до попереднього, хоча й пом’якшеного авторитаризму. Тому політичною формою існування громадянського суспільства є демократія. Однак, якщо в сталих демократіях механізми демократії розвивалися під впливом вдосконалення громадської сфери, у нових “демократіях” суспільство набуває ознак громадянського внаслідок демократичних змін. Тому звичні для будь-якої демократії методи політичної інженерії у транзитних країнах стають інструментами формування громадянського суспільства. Саме діяльність політичної еліти у напрямку створення передумов громадянського суспільства у постсоціалістичних суспільствах Р. Дарендорф назвав “найсуттєвішою і стратегічно важливою для нової демократії”.

На протизвагу інституалізації громадянського суспільства, інституалізація демократична є більш легким завданням, оскільки на початковому етапі є радше формальним актом, який досягається внаслідок пакту еліт і їх закріпленням на конституційному рівні. Звісно, кожна країна повинна пройти свій шлях конституцієтворення, який зумовлений історичними традиціями конституціоналізму та рівнем соціокультурного розвитку. Однак, як свідчить світова практика демократизації, існують універсальні норми демократії, які зазвичай органічно імплементуються у суспільно-політичну практику пост-авторитарних режимів. Йдеться про елементарний політичний плю-

ралізм, повноцінні виборчі системи, політичні права громадян, розмежування повноважень між владними органами горизонтального та вертикального рівнів тощо. Іншими словами, інституційні гарантії являють собою чітку модель кооперації держави та громадянського суспільства, яке народжується, де держава бере на себе зобов'язання щодо виконання соціальних функцій інститутів, які, за деяким винятком, є дійсно суспільними за своїм характером.

У постсоціалістичних країнах ЦСЄ на момент оксамитових революцій громадянське суспільство почало відроджуватися, але існувало у неінституалізованій формі – формі суспільно-політичних рухів різної інтенсивності, що інколи вважається піком розвитку громадянського суспільства.

На наш погляд, тут радше слід вести мову про пік суспільно-політичної активності, що є однією з ознак громадянського суспільства. Однак подібна активність за умови незабезпечення правових форм політичної і громадської участі перетворюється у таку собі мітингову демократію – охлократію, коли суспільно-політичні процеси стають неконтрольованими і непрогнозованими. Тому на цьому етапі перед постсоціалістичними урядами постало завдання законодавчого закріплення форм політичної участі і сфер компетенції органів державної влади, які б поєднувалися один з одним. Таким чином, з прийняттям конституцій (спочатку це були лише зміни до соціалістичних конституцій) створювалася конституційна структура державної влади – включаючи поділ влади та ефективність і цілісність державної влади, так і базові інститути самого громадянського суспільства¹.

Основні рівні застосування конституційної інженерії постсоціалістичними країнами, які утворюють Вишеградську групу і, на думку авторки, сприяли оформленню громадянського суспільства є предметом розгляду у цій статті.

Логіка конституційних змін у країнах Вишеградської групи початку 90-х рр. полягала у запровадженні моделей взаємодії держави і суспільства, спрямованих на розширення каналів впливу суспільства на державу під час прийняття політичних рішень. Найбільш принципові і важливі зміни, які позитивно позначилися на процесах оформлення громадянського суспільства наступні:

1. Створення конституційних моделей організації державної влади, які б забезпечували широкі повноваження парламентських партій.

2. Запровадження механізмів представницької та безпосередньої демократії як гарантії ротації політичних еліт і демократичного способу формування влади усіх рівнів.

3. Запровадження повноцінних механізмів взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування як базису для інституалізації громадянських суспільств;

Процес конституцієтворення у постсоціалістичних країнах тривав протягом кількох років і полягав у початковому внесенні змін до соціалістичних конституцій, які стосувалися запровадження принципів політичного плюралізму, повноцінних виборів, розмежування повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади, відновленні місцевого самоврядування і лише у другій половині 90-х рр. прийняттям демократичних конституцій. Завдяки “інституалізації влади” (за Є. В’ятром) країнам ЦСЄ вдалося спрямувати країні прояви громадянської активності кінця 80-х – поч. 90-х рр.. у правове русло.

Одне з основних нововведень полягало у наділенні широкими установчими та контрольними повноваженнями парламентів щодо органів виконавчої влади. Так, у всіх країнах регіону існує парламентський (уряд формується парламентською більшістю, а роль президента формальна) або напівпарламентський (президент пропонує посаду глави уряду, а парламент приймає остаточне рішення) принцип формування урядів. Парламенти мають широкі можливості коригувати роботу виконавчої влади за допомогою механізму солідарної політичної відповідальності урядів, а у Польщі та Словаччині і окремих міністрів через висловлення їм вотуму недовіри.

Однак масштабність і складність запроваджуваних реформ вимагали створення впливового керівного центру і чіткої системи координації виконання державних рішень. Цим зумовлено введення, а згодом і посилення інституту президентства. Однак конституційні моделі постсоціалістичних країн допускають різний ступінь втручання глав держав у діяльність парламентів. Зазвичай у країнах з

яскраво вираженою авторитарністю соціалістичної системи інститут президентства набував домінуючого положення у системі органів влади.

Цим пояснюється той факт, що усі країни регіону мають доволі вагомі можливості президента впливати на процес формування уряду. Так, кандидатура голови уряду зазвичай пропонується президентом і має бути затверджена парламентом. Члени уряду затверджуються парламентом єдиним списком у разі отримання вотуму довіри, або призначаються президентом за пропозицією глави уряду. Однак самостійно визначати склад уряду президент не може. Також у країнах ЦСЄ ключові рішення приймаються колегіально президентом та прем'єр-міністром. Коли останній пропонує главі держави свій варіант вирішення питання, той же погоджується або ні.

Спільною рисою країн ЦСЄ є право президентів розпустити парламенти. У Словаччині президент може розпустити Національну Раду Словацької Республіки за умови, якщо вона за шість місяців після обрання тричі відхиляла програму діяльності уряду². У Чехії Президент Республіки може розпустити Палату представників у тому разі, коли: Палата представників висловлює вотум недовіри новопризначеному уряду, якщо глава уряду був призначений президентом за поданням голови Палати представників; Палата представників протягом трьох місяців не спроможна ухвалити рішення щодо урядового законопроекту, з обговоренням якого уряд пов'язує питання довіри; засідання Сесії Палати представників припинено більш ніж на допустимий період; Палата представників не має кворуму більш ніж три місяці³. У Польщі президент може розпустити уряд у разі неприйняття протягом трьох місяців закону про бюджет, незатвердження (після застосування конструктивного вотуму недовіри) Ради Міністрів⁴.

В Угорщині Президент також має право розпустити Державні збори, якщо вони впродовж одного скликання за будь-які 12 місяців підряд не менше чотирьох разів висловили недовіру уряду, у разі незатвердження кандидатури прем'єра, запропонованої Президентом протягом 40 днів після першої пропозиції⁵.

З-поміж країн ЦСЄ лише Польща є країною з найбільш вираженими прерогативами Президента у владній моделі. У цій країні гла-

вою держави є Президент Республіки, який обирається всенародним голосуванням на п'ятирічний термін. Главою виконавчої влади є Голова Ради Міністрів, який призначається Сеймом. Прем'єр має прерогативу самостійно, незалежно від позиції Президента, формувати уряд. Однак завдяки існуванню конструктивного вотуму недовіри Сейм також має можливість затверджувати власний уряд. Тому Польща лише формально вважається президентсько-парламентською республікою, оскільки більш вагомій позиції, за умови структурованості та консолідації, має саме парламент.

Загалом внаслідок формування парламентських моделей організації влади, а також механізмів політичної відповідальності владних інститутів країнам ЦСЄ різною мірою вдалося унеможливити зосередження повноважень у руках обраних глав держав, що, за висновками відомого транзитолога С. Гантінгтона, за неефективного механізму стримувань і противаг є найсерйознішою загрозою молодим демократіям, тому що поступово призводить до узурпації влади цими інституціями на шкоду політичній участі і представництву інтересів⁶. Таким чином, широке долучення парламентських партій до формування урядів, а відповідно й владних вертикалей сприяло ротации влади і створювало систему причетності суспільств до вироблення стратегій розвитку держави.

Запровадження механізмів представницької та безпосередньої демократії як гарантії ротации політичних еліт і демократичного способу формування влади усіх рівнів у країнах ЦСЄ пов'язане із прийняттям нового виборчого законодавства та створенням умов для формування партійних систем. Політичною складовою громадянських суспільств є політичні партії. Якість політичних партій країн ЦСЄ передусім залежала від рівня соціокультурного розвитку їх суспільств. З падінням чи саморозпуском компартій у країнах ЦСЄ почався масовий процес заповнення новостворених партій усіх секторів партійно-політичного спектра, що призвело до появи численних, але маловпливових політичних партій, що стало можливим внаслідок запровадження спрощених процедур реєстрації політичних партій (наприклад, у Польщі у 1990 р. для того, щоб зареєструвати політичну партію, необхідно було подати програму, статут і список з п'ятнадцяти членів) на фоні неоформленості пра-

вових передумов діяльності партій. Однак більшість партій існували на папері, не маючи горизонтальної та вертикальної партійної інфраструктури. Рекорди щодо кількості партій серед країн постсоціалістичного простору побила Польща, де протягом 90-х рр. виникло більше 250 партій. Низька впливовість політичних партій зумовлювалася і наявним на початку 90-х рр. виборчим законодавством: парламенти формувалися або на мажоритарній основі, або на пропорційній, але без застосування обмежувального порога. Внаслідок цього парламенти початку 90-х рр. виявилися вкрай неструктурованими і практично паралізованими. Лише розпуск і повторні парламентські вибори за тими ж виборчими законами мало б що змінили, оскільки центрально-східноєвропейські суспільства й надалі залишалися неструктурованими. Тому задля вирішення проблеми політичного структурування суспільства і підвищення ефективності роботи парламентів країни ЦСЄ вдалися до запровадження більш ефективного виборчого законодавства – пропорційних виборчих систем. Змішану виборчу систему зберегла лише Угорщина. Місця в угорському парламенті (386 мандатів) розподіляються за трьома різними принципами. 176 мандатів виборюються у одномандатних округах за мажоритарною системою на основі виборів у два тури. Не більш ніж 152 мандати заміщуються за пропорційною системою у двадцяти великих територіальних округах. Решта мандатів розподіляються у загальнонаціональному виборчому окрузі⁷.

З метою недопущення зайвої розпорошеності парламентів під час голосування за партійними списками виборчими законами країн ЦСЄ введено високі обмежувальні пороги і розмежування партії та партійної коаліції як суб'єктів виборчого процесу. У Польщі обмежувальний пункт для партій становить 5%, для коаліційних об'єднань – 8%. У Чехії – для однієї партії 5%, для коаліції з двох партій – 7%, коаліції з трьох партій – 9%, коаліції з п'яти партій – 11%. Найбільш жорстким є обмежувальний поріг у Словаччині, де кожен з учасників коаліції повинен набрати по 5% голосів⁸.

Загалом пропорційні виборчі системи, запроваджені країнами ЦСЄ протягом 90-х рр., сприяли розвитку партійних систем. Так, у Польщі парламентські вибори, які проводилися за пропорційною системою, приводили до парламентів по 5-8 партій. Це позначилося

на ефективності законотворення і сприяло реалізації амбітних, як здавалося на початку 90-х рр., планів урядів країн ЦСЄ – інтеграції до ЄС. А власне партійні системи країн ЦСЄ з атомізованих перетворилися у багатопартійні.

Наступним рівнем забезпечення політико-правових передумов формування громадянського суспільства, як зазначалося вище, є *створення ефективних моделей державного управління і їх поєднання з принципами місцевого самоврядування як основного рівня, на якому інституалізуються громадянські інтереси*. Нагадаю, що хоча відродження принципів місцевого самоврядування в країнах ЦСЄ почалося на межі 80 – 90-х рр. ХХ ст., однак там вони мають вікові традиції і спираються на принципи магдебурзького права.

Відродження місцевого самоврядування на фоні відходу від жорсткої етатистської моделі означало перерозподіл повноважень між органами державного управління та органами місцевого самоврядування. Найважливіший аспект цього процесу полягав, з одного боку, у широкому залученні громадської ініціативи у вирішенні місцевих справ, з іншого, у одночасному збереженні владної вертикалі, яка б забезпечувала швидке і ефективне впровадження урядових рішень. Показово й те, що моделі державного управління, запроваджені країнами ЦСЄ, більшою мірою є наслідком тривалої і ретельної роботи науковців та представників незалежних аналітичних центрів, і на цій основі компромісу політичних сил, представлених у парламенті. Основні ідеї реформи системи державного управління для країн ЦСЄ спільні і полягають у наступному:

- подолання командно-адміністративної системи через скасування механізму безпосереднього управління міністерств та інших центральних органів підпорядкованими органами;
- реорганізація внутрішньої структури урядів та міністерств за функціональним (замість галузевого) принципом;
- розмежування політичних та адміністративних функцій в урядах та функцій вироблення політичних рішень від власне заходів по їх виконанню;
- підвищення ролі стратегічного планування і регуляторних функцій центральних органів та запровадження механізмів координації процесу впровадження державної політики ⁹.

Звісно, що ці процеси, хоча й були зорієнтовані на Європейську Хартію місцевого самоврядування, мали власну специфіку у кожній з країн. У Польщі запроваджена модель державного управління здійснювалася у напрямі наближення функціонування системи державного управління до стандартів ЄС. Найважливішим кроком у цьому напрямі стало створення у 1990 р. базового рівня територіального устрою країни – гміни – незалежної самоврядної структури. Протягом десятиріччя перетворень держава поступово передала повноваження по наданню публічних послуг гмінам, завдяки чому та отримала необхідний комплект владних атрибутів.

Наступним кроком у напрямі структурної перебудови адміністративних органів та системи державного управління стала повітова реформа, яка спричинила перебудову системи територіального устрою держави і вступила в дію з 1 січня 1999 р. Завдяки цьому у Польщі відбулося укрупнення воєводств і, замість існуючих 49, було створено 16. Під час їх утворення враховувалися економічний потенціал регіонів, мережі комунікацій, соціальна структура та історичні традиції. Також було введено додаткову ланку в системі органів самоврядування – повіти (було сформовано 308 повітів і 65 міст на правах повіту) у межах яких функціонують районні підрозділи: адміністрації (управління), комендатури поліції, комендатури державної пожежної охорони, територіальні державні санітарно-епідеміологічні інспекторати тощо.

Характерною рисою процесу здійснення реформи державного управління в Польщі, які вирізняли її від інших структурних реформ, було те, що ця реформа була предметом консенсусу всіх політичних сил. Підтвердженням цьому є послідовна політика адміністративного реформування, здійснювана як правоцентристськими урядами (уряд Х. Сухоцької, В. Павляка), так і лівоцентристськими (Л. Міллера).

У Словаччині перебудову системи державного управління розпочали з відновлення самостійності і незалежності муніципалітетів у вирішенні питань місцевого значення. Ще у складі Чехословаччини на словацькій території було створено 38 районних і 21 підрайонний орган державної адміністрації, при яких було створено низку установ, які займалися питаннями освіти, захисту довкілля, охоро-

ни здоров'я, утримували протипожежні установи. Але, як відзначають дослідники, цей процес розділив місцеві адміністрації на велику кількість відносно незалежних структур, негативною рисою яких стала автономія і сильне розшарування¹⁰.

На відміну від Польщі, реформа державного управління у Словаччині розпочалася дещо пізніше – з 1996 р., зачепивши насамперед державні адміністрації. В межах першого етапу реформи було проведено територіальну і адміністративну реструктуризацію державних органів влади та встановленням універсальної дворівневої системи органів державного управління – рівень регіону та району. Така дворівнева ієрархічна структура регіональних і районних органів управління, які контролюються урядом як вищим органом виконавчої влади в державі (аналогічна модель існує в Україні), суттєво обмежувала права муніципалітетів – органів самоврядування. І хоча на муніципалітети покладалося завдання розв'язання спільних місцевих питань, контроль за дотриманням законодавства, захист прав і свобод громадян, надання соціальних послуг, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і організація подолання їх наслідків, мало місце дублювання повноважень державних та самоврядних органів.

Тому реформа системи управління зазнала суттєвих змін. Внаслідок прийнятої у 1998 р. Програми державної політики були створені регіональні представницькі органи, які стали основою для регіонального управління. У новостворених восьми самоврядних регіонах було запроваджено виборну посаду мера, регіональні парламенти, які створювали власні виконавчі органи. Прийняття цієї моделі державного управління створило передумови для децентралізації державної влади і стало умовою для поглиблення інтеграції з ЄС¹¹. Крім того, було розширено повноваження місцевих органів влади, до відома яких повністю було віднесено зобов'язання, які стосуються освіти, соціальної допомоги, охорони здоров'я, культури, транспорту, захисту навколишнього середовища, регіонального економічного розвитку.

Також з метою запобігання повторенню режиму на кшталт Мечіярівського Словаччина змінила структуру і принципи державної служби, принципи добору і підготовки кадрів, надання інформації

для прийняття відповідних нормативних актів. Також Словаччина єдина з-поміж країн ЦСЄ прийняла Етичний кодекс державних службовців.

В Угорщині реформа державного управління також проводилася поетапно і на початку 90-х рр. полягала у виділенні сфери компетенцій новоствореним органам місцевого самоврядування і адміністративно-територіальній реформі. Країна була поділена на 19 медьє (округів), які, своєю чергою, поділені на райони зі створенням органів самоврядування на кожному з цих рівнів. У процесі створення базових основ самоврядування було проведено регуляторну та інституційну реформи, внаслідок чого органи місцевого самоврядування отримали політичну, судово-адміністративну та економічну незалежність, чим, власне, й було створено передумови для здійснення і захисту фундаментального права громадян на самоврядування.

Нині в Угорщині існує дволанкова модель місцевого самоврядування на рівні муніципалітету і округу. Муніципалітети є основною одиницею системи самоврядування і створюються в населених пунктах. Середня ланка місцевого самоврядування, яка також називається регіональним самоврядуванням, створюється у округах. Між двома рівнями самоврядування ієрархічних відносин не існує. Муніципалітети вирішують питання місцевого значення у своїх населених пунктах, округи – справи регіонального характеру.

Своєрідною в Угорщині є система регіонального поділу, де існує два типи регіональних установ: планово-статистичні регіони і регіони розвитку. Наразі в Угорщині існує 7 планово-статистичних регіонів відповідно до системи NUTS. Регіони розвитку створюються на території одного чи кількох округів й формуються шляхом їх добровільного об'єднання. Округи, які входять до складу таких об'єднань, створюють спільний орган – раду розвитку регіону.

Проте надто швидка децентралізація влади в Угорщині призвела до розбалансування системи управління, а можливості уряду координувати діяльність державного апарату виявилися обмеженими. Тому у 1996 р. уряд змушений був прийняти перспективну Програму розвитку державного управління, в якій визначалися короткострокові цілі і перспективи. Програма орієнтувалася на поси-

лення спроможності державних установ адаптуватися до постійних змін у суспільстві та зниження забюрократизованості системи. Задля вертикальної координації реформи було створено при кабінеті-міністрів Форум місцевого самоврядування, до роботи якого залучалися всі національні асоціації місцевого самоврядування і представники виконавчих органів. Експерти профільних міністерств слідували за процесом підготовки і реалізації урядової програми.

І хоча питання розмежування повноважень між самоврядними структурами і органами державної влади все ще залишається невирішеним, за висновками Європейської комісії, здійснення реформи державного управління в Угорщині проводиться відповідно до графіка, і реструктуризація його центрального рівня була закінчена у 2000 р.¹².

У Чехії адміністративна реформа та реформа місцевого самоврядування розпочалася у межах Чехословаччини в 1990 р. зі створенням районних представництв центральних органів влади і запровадження органів місцевого самоврядування. Подальше поглиблення реформи просувалося повільно. Лише у 1997 р. було ухвалено закон, відповідно до якого створено проміжний рівень управління між центром і 14 регіонами. Власне ж положення закону були реалізовані у 2000 р. За регіонами було закріплено фіксовану частку податкових надходжень, що збільшило їх ресурсну базу і зробило більш незалежними у вирішенні питань місцевого значення. Проте муніципалітетам – органам місцевого самоврядування було передано ряд повноважень, які до того виконувалися районними представництвами центральної влади. Останні, зрештою, були ліквідовані у січні 2003 р. Проте Чехія все ще має проблеми з дублюванням повноважень органів місцевого самоврядування та державними органами влади, що, за висновками фахівців, створює перешкоди в реалізації проблеми адаптації у ЄС. Насамперед це пов'язано зі складністю використання дотацій та субвенцій ЄС, які розподіляються здебільшого через органи місцевого самоврядування.

Загалом реформа державного управління справила безпосередній вплив на створення умов для набуття суспільствами рис громадянського. Відродження місцевого самоврядування, яке супроводжувалося передачею місцевим самоврядним структурам ряду

функцій і відповідних фінансових ресурсів стало основою для виконання ними делегованих повноважень і водночас звільняло центральні органи влади від надмірного перевантаження і вирішення неприродних для них питань місцевого значення. За рахунок перерозподілу податкових надходжень у бік органів місцевого самоврядування створювалися умови для виконання ними їх безпосередніх повноважень.

Для порівняння, у Польщі до реформи органи місцевого самоврядування залишали у своєму розпорядженні 17% податкових надходжень, після реформи у їх відомстві лишається 49%. У Словаччині до реформи лише 6% всіх податкових надходжень перебували у розпорядженні місцевих самоврядних органів, після реформи їх частка становить 46%. В Угорщині і Чехії кошти органів місцевого самоврядування розподіляються централізовано через державний бюджет з чітким зазначенням статей їх використання. В Угорщині частка податкових надходжень, які залишаються на місцях, становить лише 5%¹³.

Ще одним важливим наслідком реформи у країнах ЦСЄ була відмова держави від надання певних видів соціальних послуг і передавання їх бізнесовим або громадським інституціям. Тим самим було створено можливості для залучення громадян до активної участі в суспільному житті на місцевому рівні і формування інститутів громадянського суспільства у економічній та соціальній сферах. Крім того, місцева влада завдяки реформам поступово перетворюється у ключовий елемент політичної системи. Свідченням тому є значно вищий рівень підтримки саме органів місцевого самоврядування, порівняно з іншими державними інститутами. За даними Євробарометра задовільною роботу органів місцевого самоврядування вважають половина громадян ЦСЄ. Тимчасом як позитивно роботу своїх парламентів оцінює 12% поляків, 20% словаків, 26% угорців. Позитивно діяльність урядів розцінюють 14% поляків, 18% словаків, 30% угорців. Середній по ЄС рівень довіри становить: щодо парламентів – 35%, урядів – 31%¹⁴. Дещо вищий рівень підтримки державних інституцій спостерігається серед чехів, що пояснюється насамперед ментальністю громадян і дещо вищим рівнем життя.

Підсумовуючи, зазначимо, що окреслені політико-правові інструменти, зрештою, сприяли рівномірному розосередженню інститутів громадянського суспільства як у політичній, так і економічній, соціальній та духовній сферах. Під впливом інституційних змін у політичній, економічній сферах, створення політико-правового поля для утворення і функціонування різноманітних форм суспільної самоорганізації в країнах ЦСЄ з'явилася велика кількість організацій широкого спектра спрямування. Структурно громадянські суспільства країн ЦСЄ представлені своїми організаціями та об'єднаннями в усіх суспільних сферах (йдеться як про горизонтальну, так і вертикальну їх структурованість).

Водночас структура і питома вага інститутів громадянського суспільства у країнах ЦСЄ залишається динамічною і швидко змінюється. Реалізація завдань, які стоять перед цими країнами у реалізації модернізаційних проектів та євро адаптації, веде до занепаду одних громадських організацій і появи інших. Проте формально кількість громадських організацій у країнах ЦСЄ, які діють як на локальному, так і на загальнодержавному рівнях, наближається до кількості аналогічних структур у країнах ЄС. У Польщі та Угорщині кількість зареєстрованих громадських організацій наближається до 50 тис. Дещо меншою ця цифра є в Чехії та Словаччині. Щодо якісних показників діяльності інститутів громадянського суспільства, то очевидно, що роль громадських організацій посилюється. Про це свідчить, зокрема, й порівняно високий рівень довіри до найвпливовіших інститутів громадянського суспільства: релігійним організаціям довіряє 51% поляків, 44% словаків, 27% чехів, 39% угорців; профспілкам довіряє 21% поляків, 27% словаків, 26% чехів, дещо нижчий цей показник в Угорщині – 16%. Близько 20-25% громадян цих країн довіряє великим компаніям. Дещо незвичним, але таким, що свідчить про рівень демократичності системи, є надто висока довіра в країнах до ЗМІ в країнах ЦСЄ. Так, 50% поляків, 54% словаків, 43% угорців та 65% чехів довіряють інформації, отриманій у ЗМІ¹⁵.

Зрештою, запроваджені політико-правові механізми уможливили повноцінні канали політичної та громадської участі, що є показником якості громадянського суспільства. Крім того, нині жодна

з впливових політичних сил країн ЦСЄ не ставить за мету зміну конституційних моделей організації влади, визнаючи тим самим правила гри, що є ознакою консолідованості системи. Наслідком залучення широких суспільних верств, які представляли взаємовиключні позиції до формування органів влади і політичних рішень, стало формування політичної культури злагоди, толерантності й налаштованості на компроміс, психологічних передумов громадянського суспільства.

¹ Див. детальніше: Cohen J., Arato A. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge (Mass.), 1992. – P.463-491.

² Див.: Конституція Словацької Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К., 1996. - С.445-484.

³ Див.: Конституція Чеської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К.: Укр. Правн. Фундація. – Вид-во “Право”, 1996. – С. 485-509.

⁴ Див.: Конституція Республіки Польща / Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. В 4-х томах. – Том. 3. Отв. ред. Б.А. Страшун. – М., 1998. - С.584.

⁵ Див.: Конституція Венгрії / Конституционное (государственное) право зарубежных стран. - С.584.

⁶ Huntington S. *Democracy for the Long Haul* // *Journal of Democracy*. - 1996. - Vol.7. - №2. – P.8-10.

⁷ Див.: *Виборче законодавство нових держав Європи*. – К., 1996.

⁸ Див.: Там само.

⁹ Цветков В., Кресіна І., Коваленко А. *Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія*. – К., 2003. – С.70-71.

¹⁰ Coulson A. *Local Government in Eastern Europe*. – Cheltenham. – 1995. – P.73.

¹¹ Kubin L. *Rola politických elit pri zmene režimu na Slovensku*. – S.55.

¹² *Nation in Transit* Freedom House, 2002. – P.203.

¹³ Цветков В., Кресіна І., Коваленко А. Назв. праця. – С.90.

¹⁴ Див.: Eurobarometer 64. *Public opinion in the European Union. Autumn 2005* // http://europa.eu.int/comm/public_opinion/

¹⁵ Див.: Там само.